

Готовність до психологічної експертизи в структурі гуманітарно-психологічної підготовки фахівців

А. І. Яблонський

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, Україна
Corresponding author. E-mail: andrey.yablonskiy61@gmail.com

Paper received 16.01.18; Revised 20.01.18; Accepted for publication 22.01.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-153VI63-18>

Анотація. Висвітлено актуальну проблему психологічної експертизи освіти; представлено результати дослідження готовності психологів до здійснення експертної діяльності; розглянуто проблеми удосконалення професійної підготовки майбутніх психологів до професійної діяльності, зокрема такого системотвірного її компоненту як мотиваційна готовність до експертної діяльності та реалізації експертних функцій в психолого-педагогічній практиці.

Ключові слова: *готовність, мотиваційна готовність, готовність до експертної діяльності, експертиза, експертна діяльність у сфері освіти.*

Вступ. Освіта як система характеризується високими показниками інертності та водночас, широкими можливостями та здатністю до довгострокового самопланування розвитку. У ній зосереджені високоінтелектуальні кадри, які формулюють вектори модернізації освіти, відповідно до запитів економіки та суспільних вимог. Відтак, актуальним завданням сучасної психологічної науки є зосередження уваги на процесах трансформації, які відбуваються в системі освіти, на шляху її становлення як генеративної освіти. Ефективна експертна діяльність має бути спрямована на забезпечення моніторингу, прогнозування, управління процесом формування компетенцій суб'єктів навчального процесу та психологічної безпеки освітнього середовища. Реалізація цієї умови пов'язана також з необхідністю побудови більш гнучких програмних схем переходу від жорстких навчальних планів і програм, що визначають зміст навчання, до створення програмних рамок, які визначають мету, завдання та навчальні результати з пріоритетним використанням психологічних основ навчання та розвитку особистості. Важливим інструментом управління гнучкою організацією навчальних процесів та досвіду слугує концепція «Нової української школи», яка передбачає зміщення фокусу уваги з викладання на навчання учінню, декларує конструктивістський підхід до знань, формування навичок, необхідних для освіти упродовж життя. Концепція «Нової української школи» також декларує перехід від організації навчального змісту навколо чітко категоризованого навчального предмету до міждисциплінарного підходу, який будується на основі інтеграції навчальних напрямів, забезпечує перехід від чітко визначених траєкторій навчання до максимального розширення можливостей отримання навчального досвіду, від централізованого контролю за змістом і спрямованістю освіти до спільного контролю за участю усіх зацікавлених сторін у процесі розробки навчальних програм та їх реалізації.

Результати низки наукових досліджень дають можливість дійти висновків стосовно змісту, структури, рівнів розвитку і методики формування у студентів педагогічних вищих навчальних закладів професійної готовності до діяльності (Г. Балл, М. Дьяченко, Є. Ільїн, Л.Кандилович, Я. Коломінський, С. Максименко, В. Моляко, Н. Чепелева та ін.). Водночас, проблема формування мотиваційної готовності майбутніх психологів до експертної діяльності з урахуванням сучасних освітніх тенденцій належного висвіт-

лення не отримала.

Мета дослідження – розкрити особливості, визначити готовність психологів до здійснення експертної діяльності та окреслити аспекти удосконалення професійної підготовки майбутніх психологів.

Виклад основного матеріалу. Психологічна експертиза змісту освіти за такої ситуації є нормативною процедурою моніторингу та прогнозування подальшого розвитку освіти, дозволяючи запобігати проявам її примітивізації та ліквідаційній логіці реформування. Специфіка та розмаїття практик діяльності сучасної школи в умовах її реформування зумовлює значні труднощі при організації психологічної експертизи освіти, зокрема у формулюванні єдиних (універсальних) правил та моделей її проведення. Зокрема, в процесі розробки процедури експертизи виникає потреба добору та додаткової підготовки експертів, диференціації усього спектру проблем освітньої практики, які потребують експертизи, аналізу ролі та показників впливу усієї системи зовнішніх і внутрішніх чинників на предмет експертизи. Інноваційна освіта стає об'єктом психологічної експертизи, а її предметом – визначення психологічної доцільності та потенціалу розвитку, які закладено в інноваційні явища трансформації освіти. Експертне психологічне дослідження орієнтоване не тільки на аналіз наявних та декларованих освітніх моделей, а й на визначення, осмислення їх перспективності, підтримки розвитку та пошук альтернатив. У такій якості психологічна експертиза забезпечує не тільки розвиток, а й слугує стабілізуючим фактором освіти. Аналіз сучасної освітньої ситуації засвідчує, що в ній сформувалася нова соціокультурна ситуація, згідно якої головним ресурсом цивілізаційного розвитку стає людина. Психологічний аналіз змісту освіти, освітніх ресурсів і технологій з позицій їх потенціалу для розвитку суб'єктних характеристик випускника школи вважається одним із найважливіших напрямів підвищення якості сучасної освіти.

Питання реалізації експертних функцій як складника професійної діяльності психолога в галузі освіти зумовлює необхідність звернення до питань професійної підготовки, добору експертів, визначення їхніх компетентностей та компетенцій, задля чого звернемося до наробок в галузі психічної кваліметрії як напряму диференціальної психології, що займається визначенням психічних властивостей і якостей та їх кількісним вираженням [4, с.166] Зауважимо, що в кваліметрії існують розмаїття підходів до підбору та класифікації екс-

пертів. Як стверджує Т. Новікова, з посиланням на низку праць, існує п'ять груп способів, які застосовуються в кваліметрії для добору експертів і відмінності між цими способами є основою оцінки декількох властивостей експертів.

Серед таких способів виокремлюють: евристичні, статистичні, тестові, документальні (рейтингові) оцінки, комбіновані оцінки. Інші автори в своїх працях відстоюють ідею використання чотирьох методів добору експертів: на основі самооцінки; на основі аналізу результатів минулої експертної діяльності; на основі визначення компетентності; на основі оцінки групою кожного фахівця-кандидата. Такий підхід конкретизує позицію Т. Новікової, забезпечуючи можливість застосування кваліметричного інструментарію для оцінки експертів та дозволяє застосовувати комбіновані способи оцінки, що передбачають узагальнення оцінок, отриманих за допомогою різних методів (самооцінка, взаємооцінка, документальні дані про експерта), а також дозволяє здійснювати відбір експертів задля проведення експертних досліджень [3].

Процес формування експертної групи є важливим для визначення індивідуальних особливостей її учасників, оскільки від цього залежить якість експертизи, результативність її показників, а також нівелювання психологічної неготовності фахівця до реалізації експертних функцій. Така підготовча робота дозволяє визначити наближеність фахівця до «ідеального» образу експерта, що має володіти такими якостями [1, с. 103]: креативність (як здатність вирішувати творчі задачі, метод вирішення яких частково або повністю невідомий); евристичність (здатність виокремлювати неочевидні проблеми); інтуїція (здатність формулювати висновки щодо досліджуваного об'єкту на підсвідомому рівні); іредикаторність (здатність передбачати майбутні стани досліджуваного об'єкту); незалежність (здатність протиставляти власну думку сформованим в суспільстві константним поглядам); усебічність (здатність аналізувати проблему з різних наукових позицій).

В аспекті досліджуваної проблеми не можна обійти увагою питання потребу в експертах, підготовки спеціалістів, які б володіли теорією і технологіями проведення експертизи. Це питання актуалізується у зв'язку з тим, що в системі освіти офіційно діє державна психологічна служба. Відповідно до Положення про психологічну службу системи освіти України, психологічна служба – це сукупність закладів, установ, підрозділів і посад, що складають єдину систему, основу якої становлять фахівці у сфері практичної психології і соціальної педагогіки: практичні психології, соціальні педагоги, методисти, директори (завідувач) навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної служби. Основною метою діяльності психологічної служби є психологічне забезпечення та підвищення ефективності педагогічного процесу, захист психічного здоров'я та соціального благополуччя усіх його учасників. Психологічне забезпечення педагогічного процесу в закладах освіти здійснюються практичні психологи, які за своїм статусом належать до педагогічних працівників. Відповідно до Положення про психологічну службу системи освіти України, Типового положення про центри практичної психології і соціальної роботи, Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої

діяльності та з метою забезпечення експертизи психологічного і соціального інструментарію, що застосовується в закладах системи загальної середньої освіти затверджено Положення про експертизу психологічного і соціального інструментарію, що застосовується в навчальних закладах Міністерства освіти і науки України. Положення визначає загальні завдання і основні організаційні заходи здійснення експертизи психологічного і соціального інструментарію, які мають право здійснювати Центри практичної психології і соціальної роботи. У цьому аспекті завданнями Центрів є: організація та здійснення експертизи діагностичних методик, психокорекційних, психотерапевтичних та реабілітаційних технік і технологій; підготовка висновків про можливість індивідуальних та групових обстежень дітей та учнів, учителів та батьків, проведення соціологічних та соціально-психологічних опитувань у навчальних закладах; визначення відповідності здійснення психологічної діяльності в навчальних закладах системи освіти державним вимогам. Також Центри практичної психології і соціальної роботи відповідно до покладених на них завдань координують і здійснюють проведення експертизи матеріалів або діяльності психологічного змісту; складають календарні плани проведення експертизи та проводять їх до відома організацій (фізичних осіб), що отримують дозвіл на право здійснення психологічної діяльності; за наслідками експертизи надають дозвіл на здійснення психологічної діяльності; розглядають апеляції за фактами порушення процедури проведення експертизи; готують у межах своєї компетенції пропозиції та зауваження з питань процедури психологічної експертизи; надають консультативні послуги та здійснюють методичне супроводження матеріалів експертизи; інформують громадськість та зацікавлені організації про результати проведення експертизи. Водночас, наголосимо, що залучення керівників освіти до проведення психологічної експертизи не задовольняє нагальні запити суспільної практики в кваліфікованих експертах. Науковці, які володіють необхідною теоретичною та практичною підготовкою і здатні реалізовувати експертні функції здебільшого зосереджені у великих наукових центрах, що не дозволяє задовольнити запити провінційних навчально-виховних закладів на експертні дослідження. Варто також зважати на те, що експертиза як складна інтегративна діяльність психолога передбачає високі та специфічні вимоги до рівня його знань, технологічної підготовки, які Т.Каплунович, Е.Федорова згрупували в три блоки: знання, технології та здібності [2]. Поєднання рефлексивності експертного знання з його науковістю та практичною спрямованістю дозволяє сформулювати авторське визначення феномену «мотиваційна готовність майбутніх психологів до експертної діяльності», під якою розуміємо сформоване у процесі підготовки фахівців складне індивідуально-психологічне утворення, яке поєднує усвідомлення соціальної значущості змісту і наслідків експертної діяльності, та, інтегруючись з високим рівнем особистісного і професійного розвитку, зумовлює ефективність експертної діяльності у сфері освіти.

У структурі мотиваційної готовності психологів до експертної діяльності наявна цілісність та взаємообумовленість таких її підструктур: особистісної (яка

пов'язана із самоактуалізацією, самореалізацією та самоосвітою) та мотиваційної (зі сформованим комплексом стійких мотивів діяльності). При цьому головна увага приділяється суб'єктивним чинникам вибору та реалізації професійної діяльності: співвідношенню "Я-концепції" і образу професіонала, ідентифікації особистістю "Я-образу" професіонала. Саме ступінь ідентифікації і визначає вибір людиною певної професійної діяльності. При цьому сам образ професіонала є еталонним, якщо особистість обирає таку професійну діяльність. Динаміка співвідношення образу ідеального професіонала і образу "Я", ступінь їх ідентифікації є важливим індикатором динаміки мотиваційної сфери особистості у процесі професійної підготовки.

З метою діагностики готовності психологів до здійснення експертної діяльності було застосовано комплекс психо-діагностичних методик, серед яких особливо ефективним був метод самооцінки, що передбачив підготовку анкети для самооцінки кожним кандидатом в експерти власної готовності за трибальною шкалою. Розробка такої анкети передбачала комбінацію фактографічних, тематичних, цільових анкет, які дозволили визначити ступінь орієнтації кандидата в експерти в теорії та практиці досліджуваної проблематики. За результатами відповідей на питання анкети встановлювали об'єктивні дані щодо особистості експерта, обізнаність з проблематикою експертизи; містили додаткову інформацію щодо джерел інформації та аргументації, мотивації здійснення експертизи, самооцінки готовності експерта. Питання анкети дозволили визначити готовність експерта до експертної діяльності на основі використання коефіцієнту готовності K_g , який обчислювався за формулою: $K_g = 1/2 (K_i + K_a)$, де K_i - коефіцієнт інформованості з проблеми, отриманий на основі самооціночних суджень експертів за десятибальною шкалою та помножений на 0,1; K_a - коефіцієнт аргументації, отриманий як сума балів за еталонною таблицею, що характеризує рівень компетентності експерта та помножений на 0,5 і дозволив виокремити групу експертів з коефіцієнтом готовності від 0,7 до 1. Отримані результати дозволили дійти висновку щодо актуальних знань експертів, а також їхньої здатності критично (об'єктивно) оцінювати власні можливості. Варто зауважити, що метод колективної оцінки є ефективним за умови, коли кандидати в експерти особисто знайомі або ж знають один одного за науковими публікаціями. Тому фахівцям набагато простіше визначитися з кандидатами в експерти на основі зовнішнього аналізу їхньої професійної діяльності та досягнень кожного кандидата. На основі врахування відмінностей між результатами самооцінки та групової оцінки здійснювався обґрунтований відбір експертів. Окрім цього при доборі експертів враховувався результат оцінювання попередньої експертної діяльності фахівців за кількістю експертиз, якістю експертних прогнозів та висновків. Нами також ураховані погляди В. Якуніна, який у побудові таких моделей професійної діяльності як цілей-еталонів (нормативних цілей) пропонує виходити від «професії» і від «особистості» [5]. Відтак, вибір професійно значущих якостей при застосуванні професіографічних моделей особистості спеціаліста здійснюється через вимоги до професії. Персонологічні моделі особистості, на відміну від професіографічних моде-

лей, ґрунтуються на виборі базових професійно важливих властивостей та якостей особистості як багатофакторної структури. В обох випадках відповідність реально сформованої системи професійно значущих якостей особистості еталонним моделям є показником рівня професійної майстерності фахівця. Взаємодоповнюваність таких двох підходів визначає ефективність майбутньої професійної діяльності психолога як на етапах його підготовки у виші, так і у процесі його практичної діяльності.

Аналіз результатів проведеного нами психодіагностичного обстеження студентів п'яти вищих навчальних закладів, які здобувають кваліфікацію психолога, засвідчив, що у студентів четвертого курсу мотиваційна готовність до експертної діяльності на належному рівні сформована не була. Це підтверджує наявність в системі вищої освіти суперечності між традиційною орієнтацією на підготовку психолога в галузі освіти, здатного працювати в закладах освіти і вирішувати питання психологічного супроводу розвитку особистості, та потребою у фахівцях, спроможних працювати в соціумі і реалізовувати психологічну експертизу у різних сферах соціального життя. Аналіз соціально-психологічної та соціально-педагогічної практики засвідчує, що система підготовки таких фахівців орієнтована на формування спеціаліста вузького профілю або ж фахівця, межі компетенції якого не можливо чітко визначити. Тому значна частина психологів в галузі освіти у професійному плані виявляються невідповідними до реалізації експертних функцій в умовах динамічного соціуму, що зумовлює потребу розробки нових підходів до їхньої професійної підготовки з урахуванням особливостей соціально-економічної та соціально-культурної ситуації в країні.

Діяльність, виконувана психологом-експертом, вимагає не лише засвоєння категоріального апарату методології педагогічних, психологічних та спеціальних наук, але й потребує забезпечення практико-орієнтованого тренінгу «експертних» умінь. Такий тренінг покликаний забезпечити формування у фахівця практичних умінь: у повному обсязі використовувати знання, необхідні для визначення якості та рівнів професійно-педагогічної діяльності вчителя; виявляти труднощі в діяльності педагога, знаходити їх причину та допомагати визначати шляхи подолання; аналізувати мету, задачі, засоби і способи педагогічної діяльності, її гуманітарно-соціальну спрямованість; прогнозувати розвиток досліджуваної психолого-педагогічної реальності; співвідносити досліджувані інновації з позиції їх відповідності науковим педагогічним теоріям та принципу гуманітарності; визначати напрями та завдання підвищення професійної майстерності учителя.

Висновок. Професійна підготовка майбутніх психологів за своїм змістом є конкретною освітньою діяльністю, спрямованою на оволодіння системою фахових навчальних дисциплін, а за своїми функціями вона належить до психолого-педагогічних явищ, оскільки передбачає конкретні навчально-пізнавальні цілі, визначені навчальним планом та освітніми програмами підготовки фахівця, а також викладачами вишу і самоосвітньою діяльністю студента, що забезпечують формування мотиваційної готовності майбутніх психологів

до експертної діяльності у сфері освіти. Зазначимо, що таку готовність вживаємо в двох значеннях: по-перше як готовність суб'єкта вивчати і оцінювати явища у сфері освіти; по-друге, як готовність суб'єкта здійснювати експертну діяльність не під впливом певних зовнішніх чи внутрішніх обставин, а на основі усвідомлення необхідності дії, переконання щодо її соціально-моральної цінності для суспільства, для людей і для самої себе.

Дослідження змісту діяльності психолога у сфері освіти дозволили виокремити у ньому особливу форму діяльності - експертну, яку на практиці більшість психологів ототожнюють з діагностичною роботою. Пояснення причини такої ситуації зумовлене тим, що у процесі фахової підготовки майбутні психологи засвоюють широкий спектр методик діагностики психологічних проблем як окремої особистості, так і соціальних груп. Водночас, виходячи з визначення поняття експертна діяльність психолога, вважаємо за необхідне зосередити увагу викладачів вищих навчальних закладів на формуванні мотиваційної готовності майбутніх психологів до реалізації експертних функцій у системі освіти шляхом поліпшення гуманітарно-психологічної скла-

дової фахової підготовки, розробки та реалізації психологічних тренінгів, спрямованих на формування такої готовності, а також створення бази практик з метою набуття практичного досвіду проведення гуманітарно-психологічної експертизи освіти.

Експертне дослідження ґрунтується на реальній практичній діяльності, виникає із запитів освітньої практики, формується в ній і має основним критерієм практичну корисність, що одночасно слугує і мотивом її проведення та підтримки. Сучасні освітні технології відкривають нові можливості у пошуку засобів ефективного навчання, нових шляхів вирішення теоретичних та прикладних задач в будь-якій галузі науки та соціальної практики. До їхнього складу входить і передача знань від професіонала до спеціаліста як процес цілеспрямованої підготовки експертів, зокрема, в галузі освіти. Завдання підготовки експертів мають бути сформульовані таким чином, щоб забезпечити операціоналізацію конструктів, які формують компетентність – цілісність оцінки об'єктивної реальності суб'єктом (експертом) на рівні філософської рефлексії та філософської самосвідомості як ознак гуманітарності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бешеле С.Д., Гурви Ф.Г.. Математико-статистический метод экспертных оценок. М.: Статистика, 1980. 263с.
2. Каплунович Т.А. Федорова Е.А. Концептуально-технологическая модель подготовки экспертов педагогической деятельности. Вестник Новгородского государственного университета. 1998. № 6. С. 23-28.
3. Новикова Т.Г. Эксперт по инновационной деятельности [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.coikko.ru/.../1354878445_yekspert-po-innovacionnoj-deyatelnosti-v-obrazova...
4. Психологічна енциклопедія [автор-упоряд. О.М. Степанов.] К: "Академвидав", 2006. 424 с.
5. Якунин В.А. Педагогическая психология: Учеб. пособие/Европ. ин-т экспертов. СПб.: Изд-во "Полиус", 1998. 639 с.

REFERENCES

1. Beshele S.D. Gurvi F.G.. Mathematical–statistical method of expert assessments [Matematiko–statisticheskij metod ehkspertnyh ocenok] / S. D. Beshele,– Moscow: Statistics, 1980. – 263p.
2. Kaplunovich T.A. Conceptual–technological model of training of experts in pedagogical activity [Konceptcal'no–tekhnologicheskaya model' podgotovki ehkspertov pedagogicheskoy deyatelnosti] / T.A. Kaplunovich, E.A. Fedorova // Bulletin of Novgorod State University. – 1998. – № 6.
3. Novikova T.G. Expert on innovative decoupling [Ekspert po innovacionnoj deyatelnosti] [Electronic resource]. – Access mode: www.coikko.ru/.../1354878445_yekspert-po-innovacionnoj-deyatelnosti-v-obrazova...
4. Psychological Encyclopedia [Psihologichna enciklopediya] / [author–orderer O.M. Stepanov.] – To: "Akademvidav", 2006. 424 p.
5. Yakunin V.A. Pedagogical psychology [Pedagogicheskaya psihologiya]: Textbook. allowance / Europe. Institute of experts. – St. Petersburg .: Publishing house Mikhailova V.A.: Publishing house "Polyus", 1998. 639 p.

Готовность к психологической экспертизе в структуре гуманитарно-психологической подготовки специалистов

А. И. Яблонский

Аннотация. Рассматривается актуальная проблема психологической экспертизы образования, которая должна быть направлена на обеспечение мониторинга, прогнозирования, управления процессом формирования компетенций субъектов учебного процесса и обеспечение психологической безопасности образовательной среды. Представлены результаты исследования готовности будущих психологов к реализации экспертной деятельности; рассмотрены проблемы усовершенствования подготовки будущих психологов к профессиональной деятельности, в частности такого системообразующего ее компонента как мотивационная готовность к экспертной деятельности.

Ключевые слова: *готовность, мотивационная готовность, готовность экспертной деятельности, экспертиза, экспертная деятельность в сфере образования.*

Readiness for psychological expertise in the structure of humanitarian and psychological training of specialists

A. I. Yablonsky

Abstract. The current problem of psychological examination of education is considered in the issue, which should be aimed at ensuring monitoring, forecasting, managing the process of forming competencies of subjects of the educational process and ensuring the psychological safety of the educational environment. The results of the study of the future psychologists readiness for the implementation of expert activity are presented; problems of improving the training of future psychologists for professional activities, in particular such system-forming component as motivational readiness for expert activities.

Keywords: *readiness, motivational readiness, readiness of expert activity, expertise, expert activity in the field of education.*